

ЕПЛОГ

Юрий КУЛИБАБА

По следам миллионера в стоптанных башмаках.

Самый богатый человек СНГ, возможно, был хранителем “обшака” спецслужб

(“Комсомольская правда”, 1995 г., 22 березня).

В Кировограде собираются ставить памятник Александру Борисовичу Ильину — возможно, величайшему коллекционеру современности, ушедшему полтора года назад из жизни буквально в стоптанных башмаках — другого личного имущества он не нажил. Благодаря Ильину небольшой областной город стал культурным центром мирового масштаба.

Об этом странном человеке “Комсомолка” уже писала 16 февраля 1994 г. Тогда вопросов было больше, чем ответов. Не все ясно в кировоградском деле и сейчас. Но мало-помалу картина вырисовывается в полном объеме.

За год коллекцию привели в порядок. Большинство собранных Ильиным книг доступны читателям областной научной библиотеки им. Дм. Чижевского. Картины, старинная мебель, коллекция телескопов и другие предметы выставлены в областном музее, где под них выделили большой зал.

Стоимость коллекции, по разным оценкам, может составлять от 500 миллионов до миллиарда долларов. Одна лишь книга “Византийские эмали” на момент издания в 1892 году приравнивалась по стоимости (тираж 200 экземпляров, себестоимость 12 тысяч серебряных рублей) к мебелированной квартире в центре Берлина общей площадью 2 тысяч квадратных метров. Со временем же цена подскочила. Как минимум до двух миллионов долларов. По полмиллиона оценивают каждую из книг четырехтомника “Великокняжеская, царская, императорская охота на Руси”.

300 тысяч “зеленых” стоит большая китайская ваза. Не меньше — серебряная кружка работы И. Равича, принадлежавшая, по одной из версий, самому Петру I. А еще есть подлинники картин, дорогая мебель, другие предметы. Но основная ценность — все-таки книги. В одной из них, сравнительно небольшой, 84 гравюры. Каждая оценена в полторы тысячи долларов. Книжка же потянет как минимум на 130 тысяч. Таких скромных томиков в библиотеке Ильина тьма-тьмуца. Есть все основания считать, что в доме Александра Борисовича находились сокровища, которые могли сделать его одним из самых богатых людей СНГ.

Умер Александр Борисович в октябре 1993 года тихо и незаметно. Об этом узнали лишь через несколько недель, когда на местном базарчике и в “Букинисте” начали появляться его книги. Коллекционеры ударили в колокола, сотрудники СБУ оцепили дом Ильина. Но появился какой-то таинственный человек в штатском и осаду снял. Как выяснилось впоследствии в Кировоградском управлении, в Службе безопасности Украины он не значится.

В дальнейшем происходили события, объяснить которые поначалу было очень трудно. Племянники коллекционера, жившие с ним в одном доме, судебных исполнителей не впустили, и на два месяца раритеты оказались бесхозными. Их бы под ноль растащили, но в конце концов инициативу взял на себя первый заместитель губернатора В. М. Репало.

Ввиду отсутствия прямых наследников и с целью сохранности коллекцию арестовали. В соответствии с законом, чтобы по истечении шести месяцев, которые необходимо выдержать, решить их дальнейшую судьбу. Почему же государство не наложило на коллекцию руку раньше? Чтобы разобраться, стоит внимательно изучить биографию покойного, чтобы понять, где зарыта собака.

Родился он в 1920 году. Явными недугами не страдал, но в армию призван не был. В 1944 году был осужден за групповой грабеж государственного имущества. По тем временам его должны были расстрелять или в лучшем случае осудить на пятнадцать лет строгого режима. Но Ильина укупили всего на три года. Осидел же он три месяца.

В лагере познакомился с Никанором, который вскоре был освобожден и стал настоятелем Киево-Печерской лавры, там же провел последующие десять лет и Ильин. А если взять во внимание то, что Никанор имел непосредственное отношение к юношеским годам Сталина, становится многое ясным. И смешной срок, и досрочное освобождение, и командировки по всей стране, в которые он летал самолетом, безденежный, только что вернувшийся из лагеря. И билеты брал, кстати, по личному распоряжению наркома мясомолочной промышленности. Хотя работал, без сомнения, на совершенно другое ведомство.

Сохранился дневник. Александр Борисович тщательно записывал распоряжения сверху и собственные донесения. Работал напрямую с Лаврентием Павловичем Берия.

В 1956 году, когда Киево-Печерскую лавру закрыли, вернулся к отцу в Кировоград. Говорят, что привез две машины вещей. Монахи якобы сами ему все отдали, лишь бы не досталось безбожникам. Может, так оно и было. Но происходило это при полном попустительстве государства и, судя по всему, с молчаливого согласия компетентных органов.

Было ли коллекционирование его новым заданием? Возможно. Во всяком случае, известно много фактов, когда коллекционеры работали на КГБ, помогая изобличать неблагонадежных.

Александр Борисович, случалось, закладывал коллег по коллекционированию. Бывало, после обмена, совершенного конфиденциально, к его партнеру приходили ребята из КГБ, заранее зная о наличии запрещенных книг, но никогда не спрашивали, откуда они появились.

Странно вели себя сотрудники СБУ и во время работы комиссии, изучавшей наследие Ильина. Сомневаться, что они были в курсе всех дел, не приходится. Но внешне никакого интереса к коллекции не проявляли. Руководители облуправления посетить выставку отказывались. А несколько фраз, брошенных сгоряча генералом Службы безопасности, многое объясняют: "У каждого государства должны быть свои заначки. Эти мальчишки должны понимать...".

Не понимали. И искренне удивлялись, почему так тяжело шло решение о передаче коллекции в собственность государства. Шансы, что наследниками станут частные лица, конечно, были. Не вызывало сомнений, что оставшиеся после смерти Ильина ценности составляют коллекцию, которая при отсутствии прямых наследников автоматически переходит к государству. Но племянники могли претендовать на какую-то часть, доказывая, что имели отношение к приобретению вещей. В этом случае судебная тяжба затянулась бы на многие годы, ибо спор мог идти вокруг каждой безделушки.

Защищать их права, кстати, не захотел ни один местный адвокат, хотя гонорар мог быть фантастическим. А в библиотеку, где хранились изъятые книги, приходили не только министры и советники президента, но и воровские авторитеты. Один мафиози отозвался об Ильине с почтением. Но что касается наследства, сказал конкретно: это не его.

Чье же тогда?

Пленка со съемкой, которую вели спецслужбы во время изъятия раритетов в доме Ильина, всплыла в Москве у одного из торговцев антиквариатом. Таким же образом просочилась другая секретная информация. Либо утечка произошла по вине кого-то из сотрудников СБУ, решившего подзаработать, либо российские и украинские спецслужбы вели это дело рука об руку. Возможно, имело место и то, и другое.

Мне известна фамилия человека, работавшего раньше в КМО. Он был частым гостем Александра Борисовича, привозил на реставрацию книги, иконы, которые потом, судя по всему, уходили за рубеж. Но только ли те, которые он привозил на обработку Александру Борисовичу?

В пятом номере за 1994 год журнала "Отечественные архивы" есть статья о судьбе личной библиотеки известного археографа и историка Василия Григорьевича Дружинина. Посадили его в начале 1931 года, а через полгода книги всплыли в Соединенных Штатах Америки и были куплены по дешевке библиотекой Гарвардского университета. Всего в собрании ученого было сорок тысяч томов. Можно предположить, что не все они попали за границу, но частным образом и сотню книг в чемодане не вывезешь. А то, что уходили они тысячами, очевидно.

Подобных фактов много. На их основании можно сделать предположение, что таким образом за рубеж перекачивались деньги для работы внешней разведки и других структур. А когда СССР распался, каналы, по которым уходили из страны раритеты, остались, вероятно, в руках российских спецслужб и самостоятельно осуществлять перекачку старины Служба безопасности Украины не могла.

Александр Борисович при своем незаконченном высшем образовании был человеком энциклопедических знаний. Он-то в отличие от многих чекистов понимал истинную цену раритетов, которые у него хранились, а реставратором был редчайшим. На сегодняшний день в мире существует узкая специализация; мастеров, умеющих делать все, — единицы. Ильин — в этом списке. Оценивая его работы, специалисты не скупятся на громкие слова.

Кажется, я начинаю понимать, почему Ильин одевал в шикарные переплеты второстепенные раритеты, а самые ценные экземпляры держал в черном теле. Таким образом удавалось спасти от вывоза несметные богатства. И образ его жизни становится теперь понятным. С одной стороны, он действительно был фанатом, отдававшим все деньги собирательству, с другой — был под постоянным контролем органов и не мог, даже если бы захотел, позволить себе лишнего. Отсюда и одежда, создавшая ему имидж бомжа, и скромная обстановка в доме.

Не жалел он денег только на коллекцию. На это закрывали глаза. Он продавал кое-что, чтобы раздобыть необходимые для реставрации материалы. Совершал часто неравноценные обмены, а, попросту говоря, обворовывал библиотеки, монастыри, церкви. Но понимал, что все это останется с ним лишь до тех пор, пока жил. Поэтому, видать, и не оставил завещания.

Что касается памятника, то он его заслужил. И вполне логично, что раскошелятся не родственники, а государство. Он для него сделал столько, что дай Бог каждому. А если и воровал, то не в одиночку, а на пару с ним, с государством, пускавшим налево общенародные духовные ценности.

С. ПЕТРЕНКО

Колекція О. Ільїна сьогодні:

не тільки примха фортуни і загадка для поколінь.

("Народне слово", 1995 р., 14 вересня)

Є речі й події, які з плином часу не те що не втрачають свого значення, а й набувають нового звучання і змісту. І при цьому зберігають свою актуальність, найкращим "барометром" якої є незгасаючий інтерес широкого загалу до таких подій. Безперечно, у Кіровограді серед інших чи не найяскравішою з таких ось "нестаріючих" сенсацій останніх років стала передача обласному краєзнавчому музеєві та обласній науковій бібліотеці імені Д. Чижевського рідкісних речей і книг та стародруків із приватної колекції кіровоградця О. Ільїна. Цей, своєрідної долі і незвичайних уподобань, чоловік несподівано помер, як відомо, в жовтні 1993 року, не залишивши заповіту. Прямих спадкоємців у нього, за свідченням юристів, не знайшлося, отож, згідно з рішенням нотаріальної служби та органів влади, колекційне майно й було успадковане державою, стало набутком усього міста. Цей факт засвідчує "Свідоцтво про право на спадщину за законом на спадкове майно померлого", видане третьою Кіровоградською нотаріальною конторою, реєстраційний номер 2-1716.

Не секрет, що довкола самого факту вилучення колекції, яке проходило в дещо незвичному для нашого тихого міста стилі (особняк, де зберігалися речі, після тривалого стеження, було "взято під опіку й охорону" загонами спецпризначення), а також довкола подальшої долі колекції точилися й точаться найрізноманітніші чутки. Власне, так було, здається, завжди, відколи в місті стало відомо про той рідкісний дорожочинний скарб, яким дивним чином випало десятиліттями володіти (і всіма правдами й неправдами поповнювати його) скромному електрикові тресту ідалень та ресторанив об'єднання громадського харчування О. Ільїну. Для багатьох, правда, було великою дивиною вже те, що електриком працює чоловік із незакінченою вищою освітою; значно вужчому колу людей було відомо про найбільшу пристрасть життя тієї дивної людини, про її, як висловлюється нині дехто, "ідею-фікс" — колекціонування речей рідкісних і незвичайних, які лишилися нам у спадок від часів давноминулих і від культур", про які людство, можливо, в основній своїй масі давно забуло.

Що ж спонукало Олександра Борисовича стати збирачем і недремним охоронцем таких давніх речей та книг, і ближчих до сучасності, але часто не менш рідкісних видань, творів живопису, археологічних матеріалів і ще багато чого — аж до безлічі газетних вирізок, поштових листівок і журнальних статей? Як, врешті, стало можливим, що все, що йому пощастило зібрати (а це були й речі, які згодом, під час їх опису членами спеціальної науково-консультативної комісії, орієнтовно було оцінено в десятки тисяч доларів), залишалось в його власності за умов "держави розвинутого соціалізму", де приватна власність, приватний капітал (а за своїм грошовим номіналом колекція являє собою таки чималий капітал!) були практично поза законом? І чи був О. Ільїн дійсно власником, чи тільки вважався таким? Юридичне, дійсно, право власності О. Ільїна на більшість речей, які знаходилися в його особняку, підтвержене не було. Але це, звісно, ще не вказує точно ні на те, що ці речі були "нічийні", ні на те, що у них, навпаки, був якийсь інший таємний власник, крім Олександра Борисовича... Знайомлячись із думками та коментарями спеціалістів із цього приводу, а також перечитавши всі ті публікації останніх років, у яких згадувалася колекція О. Ільїна, ми дійшли висновку, що таємниця цього кіровоградського феномена залишатиметься, не виключено, за сімома печатями не тільки в цьому, а й у наступному столітті.

Це, однак, не виключає можливості вести мову про колишніх власників багатьох речей і книг, чиє право власності було колись засвідчене печатками, фірмовими клеймами, дарчими написами і т. п. Нині є підстави з більшою долею імовірності говорити і про реальні розміри колекції — тобто, про ту її частину, яка, дійсно, на думку вже згаданої тут комісії, складає цінність і після проведеної згідно з законом інвентаризації перейшла у відання краєзнавчого музею й наукової бібліотеки в Кіровограді.

Як відомо, підставою для ухвали про накладення арешту, підписаної суддею В. Ярошенком в останній день 1993 року, через два з гаком місяці після смерті Олександра Борисовича, стала поява в букіністичних відділах деяких книгарень цінних книг, що належали О. Ільїну. Очевидно, що влада не була байдужою до долі (цитуємо за ухвалою) "колекції і виробів із золота, які знаходяться за адресою: м. Кіровоград, вулиця Урожайна..." від самого початку. І все ж, перш ніж арешт було нарешті накладено насправді, минуло ще більше місяця. Очевидно, перешкодою стало існування певної правової невизначеності ситуації (про існування будь-яких інших "гальм" досі нічого не відомо). Цілком можливо, що в цей час за межі особняка могли "витекти" ще якісь із книг і речей... Нині, через півтора року, коли огляд і перепис колекційних речей і книг вже практично завершено (виняток складає орієнталістика, для опису і оцінки якої досі не знайдено спеціалістів достатньо високої кваліфікації), можемо з повною достовірністю говорити про чотири тисячі предметів (скульптур, кубків, складнів, хрестів, ікон, порцеляни та іншого) і сімдесят з гаком тисяч книг. Побувавши в обласному краєзнавчому музеї, ми зайвий раз переконалися,

що кімната, де працює постійна виставка речей із колекції О. Ільїна, а також місце зберігання решти колекції у фондах музею обладнані найсучаснішою сигналізацією. Так що можливим зловмисникам навряд чи вдалось би "експропріювати" ті скарби, від ознайомлення з якими під час екскурсій перехоплює дух не лише у кіровоградців та екскурсійних груп із нашої чи інших областей України, а й у зарубіжних гостей міста, котрих не так просто чимось подивувати. Були серед них і такі, яким забаглося було придбати якусь річ чи стародрук. Як пояснили нам працівники музею, така "фінансова операція" абсолютно виключена діючими нормами. А на запитання, чи не потрапить частина цінних речей із колекції О. Ільїна до "Антикварного магазину", вівіска якого з'явилася було на фасаді музею, Т. Григор'єва, яка виконує нині обов'язки його директора пояснила, що це практично неможливо, оскільки обліковані речі з колекції є власністю держави і продажу не підлягають; магазин же служить посередником у перепродажу антикварних речей, які належать окремим громадянам. Підміна одного другим, вважають і в обласному краєзнавчому музеї, і в облвиконкомі, практично неможлива.

Окремо хочеться сказати про книги. Вони нині передані на збереження і подальшу обробку (в тому числі й реставрацію) до обласної наукової бібліотеки імені Д. Чижевського. Особливу тривогу було висловлено щодо перспектив збереження і реставрації стародруків, яких тут близько чотирьох з половиною сотень (в тому числі й абсолютно унікальні — як-от: "Євангеліє" Мстиславця 1575 року видання). Причина тривоги працівників бібліотеки — у її тяжкому фінансовому стані: на час нашої розмови заборгованість по обов'язкових платежах тут склала 2,5 мільярда карбованців (в тому числі 740 мільйонів — за послуги "Теплокомуненерго", 600 мільйонів — за охорону. Непростою справою виявилися також пошуки спонсорів для створення і обладнання відділу реставрації книг.

Завершуючи цей екскурс слідами незвичайної колекції О. Ільїна, можемо від себе додати й таке: безперечним "позитивом" її, без сумніву, заплутаної і темної історії, яка сьогодні переросла у справжній новочасний міф, є те, що ті розмаїті свідчення багатьох епох, художніх стилів, ті уламки різних цивілізацій і культур, які дивним чином вдалося "виловити" із темних вод Моря Часу, нині стали не просто однією з визначних ознак нашого міста і краю. Вони стали чимось більшим — можливо, одним із елементів живого культуротворчого процесу щонайменше на десятиліття. Не випадково вже нині таємниці колекції стали темою для написання детективного роману та кількох детективних оповідань (деякі вже вийшли окремими виданнями). Але основна цінність колекції — не в детективній, а, думається, все-таки в художньо-естетичній площині. І в цьому розумінні збережена частина речей і книг — це той мистецький капітал, "відсотки" з якого — це ще й ті майбутні творчі осяяння і відкриття, які вони криють у собі за нинішнього свого статусу. Хоч сам творець колекції на цей статус, цілком можливо, ніколи не розраховував.

Постскрипtum. На прохання працівників ОКБ імені Д. Чижевського повідомляємо читачам цільовий рахунок бібліотеки в обласному управлінні Укрсоцбанку: спецрахунок 2553170130609, код 02219406, МФО 323293, "На утримання і реставрацію книг з колекції О. Б. Ільїна".